

Nikolai Leskov v aspektu překladu: jazyková hra a frazeologie

Keywords: language game, N.S. Leskov, occasional phraseological units, transformations, translation, Russian, Czech

Klíčová slova: jazyková hra, N.S. Leskov, okazionání frazémy, transformace, překlad, ruština, čeština

Abstract

The continuing interest in the artistic word reveals all the new aspects of the study of the writers' language, the methods of usage of the linguistic units in their works. This article brings together in one focus several problems: the study of the language creativity of N.S. Leskov, manifested in the creation of unforgettable speech portraits of characters, who, in search of expressiveness, realize their creative abilities, using already known words and expressions or creating the new ones. Occasional expressions, used to achieve maximum expressiveness and intensity of the transmitted value, can be read in the same text in different ways. The multiple transformation of stable expressions is especially typical for the writer, therefore it is difficult not only to interpret the author's phraseology in Leskov's works, but also to translate. The Czech translators using the principle of functional similarity try to keep ways of usage of the units created by the author and to inform the reader of expressivity, emotional sounding and esthetic functions of the original.

Zájem o umělecké slovo odhaluje stále nové aspekty studia jazyka spisovatelů, metody využívání jazykových jednotek. Tento článek přibližuje řadu otázek: studium jazykové kreativity Leskova, jež se projevuje ve vytváření nezapomenutelných řečových portrétů postav, které při hledání expresivity realizují svou tvořivost pomocí již známých slov a frazémů nebo pomocí tvorby slov nových. Okazionální frazémy používané za účelem dosažení maximální expresivity a intenzity jejich významu lze chápat v rámci jednoho díla spisovatele různými způsoby. Zvláště typické jsou pro spisovatele různé transformace ustálených výrazů jím vytvořených, a proto je frazeologii v Leskovových dílech obtížné nejen interpretovat, ale také přeložit. Čeští překladatelé, kteří používají princip funkční podobnosti, zachovávají způsoby použití jednotek vytvořených autorem a v plné míře tak zprostředkovávají čtenářům expresivní a emocionální vyznění děl a jejich původní estetické funkce.

1. Úvod

Snaha odpoutat se od stereotypů charakterizuje člověka v různých oblastech jeho činnosti. Jazyková hra jako způsob svérázného využití původního jazykového potenciálu, jako jeden z druhů kreativní činnosti, je přirozenou vlastností lidského vědomí, které k tomu používá různé kognitivně-diskurzivní mechanismy. N. Alefirenko při popisu procesů jazykové hry v oblasti frazeologie poukazuje na to, že frazémy stále obohacují expresivní a obrazný systém jazyka novými jednotkami, protože jsou z hlediska kognice nejobjemnější a z hlediska diskurzu nejvýraznější – v jejich asociačních sítích se protínají lingvo-kreativní myšlení a důležité životní smysly, skryté v paradoxních kombinacích slovních konotací (Алефиренко 2012, s. 71).

V. Mokienco, jenž významně přispěl k problému zkoumání způsobů jazykové hry, která je dynamickým sociálním a jazykovým fenoménem a vyžaduje lexikografické zachycení, poznamenává, že frazeologie nejenom „dodává bohatý materiál pro studium jazykové hry“, nýbrž také vyžaduje zamýšlení o příčinách tohoto jevu (Мокієнко 2012, s. 100), který je velmi aktivní v umělecké literatuře a v masmédiích, v jazyce reklamy a v každodenní komunikaci.

Zájem lingvistů o možnosti úmyslného porušení jazykové normy lze vysvětlit snahou odhalit tendence vývoje jazyka, uvidět „specifika ruského (ale také i jakéhokoliv jiného – pozn. E.S.) jazyka v duchu antropocentrické koncepce lingvistiky“ (Игнатъєва 2012). Na druhou stranu je jazyková hra použita autorem (komunikantem) jedním ze způsobů, jak upoutat pozornost čtenáře, vtáhnout ho do procesu spolutvoření, donutit ho vyvinout mentální úsilí vedoucí k objevení původní jednotky, určení kontextuální hodnoty, pochopení autorského záměru a výsledného stylistického efektu (Курганова 2004, s. 177).

Jazyková hra s využitím frazémů je zaručeným prostředkem k přilákání pozornosti a vytváří chytlavé novinové titulky, reklamu a slogany (Николаєва 2005, s. 258), ale současně je projevem jazykového vkusu rodilých mluvčích a osobitým odrazem jazykového obrazu světa (Степанова 2012, s. 121).

Hra se slovy vždy přitahovala mistry uměleckého slova – počínaje N. Gogolem, A. Čechovem, N. Teffi a M. Zoščenkem a konče V. Šukšinem, V. Vysockým, M. Vellerem a T. Ustinovou, kteří rádi využívají různé způsoby jazykových žertů pro realizaci estetických záměrů autora, hledání nových smyslů, tvoření okazionálních slov a výrazů a řečových (verbálních) portrétů postav.

N.S. Leskov je jedním z neoriginálnějších umělců slova v ruské literatuře 19. století. V teorii literatury, lingvistiky a kritické literatuře o významu jeho děl je k dispozici široká a pestrá paleta názorů, jež zdůrazňují výjimečnost spisovatele, která se projevuje v různých prvcích jeho kreativity, od tematické výstřednosti do mimořádné, jemné práce s jazykem (Kostřica 1980, s. 5; viz také: McLean 1977; Видуэцкая 1998; *H.C. Leskov в пространстве...* 2010; Черногорова 2016; *Leskov и вокруг...* 2018, atd.).

Při zkoumání děl N. Leskova lingvisté jednomyslně poukazují na to, že tajemství jeho verbálního mistrovství spočívá ve snaze zobrazit „duši prostého ruského člověka, v níž, jak to spisovatel viděl, se skrývá odhalení mnoha tajemství ruského života“ (Столярова 1978, s. 120). Díla „nejvíce ruského“ ze všech ruských spisovatelů jsou mimořádně bohatá na „jazyková kouzla“, svým jazykovým stylem spisovatel předjal stav jazyka ve 21. století (Елистратов 2017): Leskovská stylistika se podle V. Jelistratova odráží v jazyce V. Šukšina a A. Solženicyna.

Leskovův jazyk nejen vytváří zvláštní svět, ale také se stává předmětem umělecké reprezentace – jeho skutečnou „postavou“ (Михальская 2018). Hrdinové jeho děl mluví každý svým vlastním jazykem, který je pro ně přirozený a který pomáhá určit jejich sociální postavení. Řeč rolníků je plná dialektizmů a obecné ruštiny, jadrných lidových výrazů, zatímco obchodníci a měšťané používají deminutivní přípony, dávají na odiv svůj jazykový vkus, používají ve svém projevu slova, která jim předtím nebyla známa a která z jejich úst často znějí legračně (Клишина 2018).

Hluboké znalosti národního jazyka, skaz kombinovaný s individuální slovní a frazeologickou kreativitou a mistrovské ovládnutí jazy-

kové hry vedou k tomu, že idiostyl spisovatele se stal jedinečný a že jeho díla jsou proto velmi obtížně přeložitelná.

Leskovova oblíbená kompoziční struktura – vyprávění hrdiny – umožňuje spisovateli ukázat skutečnost prizmatem jeho životní zkušenosti a „otevřít prostor pro stylistické zabarvení řeči vypravěče a jeho partnerů“ (Горячкина 1963, s. 32). A to zase umožňuje zapojení prvků lidového jazyka – přísloví, rčení, lidové etymologie, frazémů. Při vytváření verbálních portrétů svých vypravěčů dovede N. Leskov vybrat nejuvýstižnější a nejpřesnější frazeologismy, ale také používá řadu stylistických metod pro jejich zapojení do textu a jejich oživení, vytváří své vlastní okazionální autorské frazeologické jednotky.

Analýza děl N. S. Leskova nám umožnila odhalit celý systém stylistických způsobů, jejichž pomocí spisovatel dosahuje živého obrazu, vysoké expresivity a emocionální bohatosti textu. Lze tu najít mnoho metod transformací, které se vyskytují také u dalších spisovatelů, takových jako nahrazení jednoho z komponentů frazeologismu, dodání nových slov do frazeologismu nebo naopak snížení jejich počtu, sémantické přehodnocení apod. Zvláštní pozornost ale upoutává mistrná hra spisovatele s jedním frazeologickým výrazem (a/nebo jeho komponentem), který oslovuje čtenáře svými různými stránkami a realizuje široké sémantické spektrum a zvláštní stylistický tón.

Překlad frazeologismů je jedním z nejdůležitějších problémů překladu. Je mu věnováno hodně pozornosti v teoretických pracích o překladu i ve frazeologických studiích. Klasifikace způsobů překladu frazeologických jednotek navržených různými badateli (např.: Влахов, Флорин 1980, Рецкер 2004, Выходилова 2014, apod.) může vykazovat některé odlišnosti, ale vzájemná závislost mezi úspěšným překladem a přítomností ekvivalentních jednotek v cílovém jazyce je nesporná.

Přítomnost frazeologických ekvivalentů v cílovém jazyce umožňuje použití ekvivalentní nebo analogové jednotky, absence blízkého frazeologického výrazu často vede ke kalkování, interpretaci nebo popisnému překladu. Překladatel může použít kterýkoliv ze způsobů překladu, v ideálním případě je však třeba usilovat o překládání fra-

zeologismu frazeologismem. Ve výsledku není důležité formální nahrazení prvků originálu, ale reprodukce expresivnosti a emocionálního významu originálu nebo jiné estetické funkce plněné frazeologismy podle autorského záměru, protože identita uměleckého vlivu je důležitější než použití podobných uměleckých prostředků (Mathesius 1913, s. 808). Právě touto tezí, která vyjadřuje podstatu teorie „jazykového klíče“ a vyžaduje funkční podobnost překladu, se ve své práci řídí čeští překladatelé.

Vraťme se k Leskovovým dílům, abychom zjistili, jak se čeští překladatelé vyrovnávají s tak složitým problémem, jakým je řečová svéráznost Leskovových postav, která se projevuje ve frazeologické kreativě.

2. Výsledky

Pro demonstraci hovorových prvků v textu a přidání projevů hrdinky zvláštních rysů Leskov zapojuje do jejího jazykového arzenálu určitý výraz, který se aktivně využívá, přehodnocuje a mnohokrát transformuje. Například v příběhu *Полунощнику* (*Noční sůvny*) spisovatel rozvíjí jazykovou hru tím, že vypravěčka používá knižní slovo *треволения* (‘velké vzrušení, úzkost’) jako *три волнения* (tři vzrušení), protože se snaží přizpůsobit úrovni vzdělanějších lidí, i když neví přesně lexický význam slova a není pravděpodobné, že by viděla, jak je psáno. A proto – cestou lidové (chybné) etymologie – slovo získalo v její řeči podobu ústaleného výrazu, frazeologizmu *три nepokoje*, který je sémanticky spojen se slovy charakterizujícími kategorii duševního stavu. Číslice *три* zesiluje podle názoru vypravěčky sémantiku úzkosti, duševní poruchy, nevyrovnanosti hrdiny.

Při prvním použití (1) v textu má výraz význam ‘(být) zaměstnán, mít velké potíže, práci’, tj. mentální aspekt sémantiky není v tomto případě aktualizován:

A другой его брат, Николай Иванович, к народу был проще, но зато страсть какой предпринятельный: постоянно он в *трех волнениях*, и все спешит везде постановов вопроса делать (*Noční sívy*).

V překladu najdeme expresivní ekvivalent v podobě slovního spojení *chytají ho ty jeho nepokoje*.

V druhém, expresivně laděném kontextu (2), je tento frazeologismus již použit v jiném významu:

И как раз напосудился и так застотертил, что никак его нельзя было успокоить. Маленький удерж недели на две сделает, а потом опять ударит и возвращается домой с страшными фантазиями – называет одну сестру Бланжей, а другую Мимишкой... не понимает, где себя воображает. А станешь просить его, чтобы вел себя степеннее, он сейчас: „Что такое? Как ты смеешь?“ [...] Да как ему не препятствовать, когда он в *этих своих трех волнениях* неведомо чего хочет (*Noční sívy* 19, s.).

Frazeologismus má široké sémantické spektrum, podporované sémantickými signály v kontextu: ‘opilý, vzrušený, nekontrolovatelný stav’ (застотертил – ze засточертил – ze сто чертеи = сто чертů). Hrdina charakterizovaný tímto frazeologismem se prakticky vždy objevuje před čtenářem opilý a někdy navíc vzrušený. To je téměř jeho obvyklý stav, jak je to naznačeno komponenty *ty jeho (nepokoje)* anebo *v těch jeho (nepokojích)*, které jsou součástí frazeologické jednotky.

Srovnání tohoto výrazu a jeho překladu ukazuje, že překladatel také přidal okazionálnímu obratu status stálé charakteristiky jedné z postav a její řeči:

A tak se rozparádil že se nedal ničím uklidnit. Týden nebo dva to tak tak vydrží, ale pak ho to zase chytne a jedné sestře říká Blanche a druhý Mimiška. [...] a vůbec nemá pojem z toho, kde vlastně je. Jen ho začnou prosit, aby se pamatoval, hned spustí: „Co to má znamenat? Co si to dovoluješ?“ [...] Jakpak se s ním nehádat, když v něm propuknou *ty jeho nepokoje*“.

Velká expresivita řeči vypravěčky a přítomnost mnoha vymyšlených slov určených k vyjádření vztahu k danému hrdinovi činí úlohu překladatele velmi složitou. Tím více potěšující je skutečnost, že český text zachovává nejen expresivní a emocionální náboj řeči, ale

také jazyková specifika: opakuje se sloveso *chytne*, chování postavy je charakterizováno hovorovým, sémanticky poněkud „nevyhraněným“, ale velice intenzivním slovesem *rozparádil se*, ukazujícím na určité činy na hranici přípustného chování: jeho význam je blízký výrazům *dostat se do ráže, ukázal všem zač je v Pardubicích perník* ‘udělal ohromující dojem’, atd. Barvitě je také sloveso *propuknout* (‘vypuknout, napnout’), které zdůrazňuje nečekanost nástupu tohoto psychického stavu.

V dalším úryvku (3–4) se frazeologický neologismus používá ve dvou významech:

Он в *этих своих трех волнениях* неведомо чего хочет и вдруг ему вздумается куда-то ехать, и он сам не знает, куда ехать. – Знает, небось. – Нет, не знает. “Мне, говорит, *три волнения надоели*, и я хочу от них к самому черту в ад уехать”.

V prvním případě je význam výrazu již znám (‘ve stavu opilého/nezdravého vzrušení’), ale ve druhém případě – *три волнения* (doslova: tři nepokoje) – určit přesně jeho význam nelze. Dá se to doslovně chápat jako ‘nepokoj’, ale pravděpodobnější je široké chápání – ‘marnost, skutky, podnikání, celý ten neklidný život’.

Překladatel nepoužívá transformaci podobnou Leskovově metodě, a zanechává pouze jednu verzi výrazu, ale celkově dosahuje funkční adekvátnosti, totiž zachovává nejen sémantiku, nýbrž také charakteristiku extrémního emocionálního stavu hrdiny:

Jakpak se s ním nehádat, když v něm propuknou *ty jeho nepokoje*. Sám neví, co by, jednou si vyvzpomene, že pojedl, a ani sám neví kam. – Třeba ví. – Ale kdepak! „Já už mám“, povídá, „*těch bláznivín až po krk!* Rozjedu se do pekel k samotnému arcidáblu!”.

Hovorový lexém *bláznivina* naznačuje nejednoznačnost, nejasnost, nejistotu konceptu, který se skrývá za autorským frazémem. A český frazém *mám až po krk* odpovídající ruskému ‘надоели’ zesiluje expresivitu a emocionalitu výpovědi.

V jednom z kontextů výraz *в трех волнениях* převezme výlučně doslovný význam – ‘ve vzrušení’, přenesený do češtiny jako *zase celý*

v těch svých nepokojích, i když zde není vyloučen v podtextu odstín významu ‘opilý’.

Uvedené příklady ukazují, že okazionální Leskovův frazém *в трех волнениях (три волнения)* nemá v autorském užití konstantní význam: jeho sémantika je v každém případě určena širokým kontextem, a proto můžeme mluvit o autorské polysémii a výrazné převaze expresivního obsahu nad sémantickým. Když se výraz objevuje ve formě s předložkou, vždy označuje nějaký stav: úzkost, opilost, obavy, zmatenost.

Když je frazeologismus převeden autorem z adverbiálních do nominálních výrazů, dochází k významné změně jeho sémantiky. S pomocí transformací okazionálního výrazu Leskov vždy dosahuje potřebného stylistického efektu, přičemž zachovává jazykovou osobitost hrdinky.

Překladatel, jak jsme viděli, také vytvořil okazionální rčení. Nicméně, jestliže Leskovův frazém má ve všech případech konstantní složení komponentů a relativně stabilní formální gramatickou strukturu, pak v překladu je ekvivalent v každém případě odlišný. Na jedné straně lze kombinaci slov *ты jeho nepokoје* těžko přehlédnout, protože tu vidíme doslovné chápání neobvyklého použití slova *nepokoје*, které má formu množného čísla jen ve významu ‘nepokoје, vzrušení (v masách), politické, sociální’. Frazeologická povaha tohoto slovního spojení je zesílena slovesy s frazeologicky vázaným významem *chytat a propuknout*, které jsou součástí jiných českých rčení: *chytá ho vztek; chytla ho touha; propuknout v smích* atd. Zřejmě lze v těchto dvou případech mluvit o kontaminaci známých výrazů a autorského frazému.

Ve dvou příkladech nemá překlad okazionálního frazému žádné další součásti ve své struktuře a pouze v jednom z pěti použití překladatel tento Leskovův výraz vynechal, avšak přiblížil čtenáři sémantiku a emocionální a expresivní zabarvení autorského frazeologismu metodou kompenzace.

Frazeologická kreativita N. S. Leskova se projevuje nejen ve vytváření nových frazeologických jednotek. Spisovatel dokonale

ovládal všechny způsoby transformace frazémů, a proto najdeme v jeho dílech nejrůznější okazionální výrazy, které jsou výsledkem různých transformací stejného známého ustáleného slovního spojení.

Například v povídce *Грабеж (Krádež)* je frazém *места не столь отдаленные* (dosl. místa ne tak vzdálená – rusko-český frazeologický slovník pro něj uvádí jako ekvivalent slova ‘vyhnanství, Sibiř’; Stěpanova 2007, s. 384) v následujícím tvaru (jde o bití a loupeže):

Ваше высокоблагородие, я все претерпеть достоин, только от *дальнего места* помилуйте. Я один сын у матери.

Leskovova varianta frazému se liší od původní jednotky počtem a sledem komponentů; jsou tu také gramatické odchylky ve tvaru slova (*местá – мѣста*; místo – míst) a lexikální záměna slov s blízkou sémantikou (*отдаленные – дальнего*; vzdálené, odlehlé). Leskovova jednotka je indikátorem lidové řeči, svědčí o nepřesné znalosti gramatické struktury eufemistického výrazu.

V českém jazyce neexistuje analogické rčení, takže překladatel informuje čtenáře jen o významu výrazu pomocí volného slovního spojení *nezavírejte do žaláře*, které přesně vyjadřuje smysl, ale ztrácí autorův frazém a jeho transformaci.

Jinak vypadá toto rčení v příběhu *Полунощнику (Noční sívy)*:

Это, может быть, какой-нибудь ваш политический компот действует, а с меня так монументальную фотографию снимут, и я потом должен буду за тебя или еще за какую-нибудь фибзу отвечать и последую в *отдаленные места*, даже и самим ангелам неведомые.

Autorská transformace zde má jinou vlastnost: menší počet komponentů a jejich uspořádání není tak důležité, nejdůležitější je obrazová a sémantická obnova výrazu. Sémantika ‘trest, izolace’ je podporována prvky kontextu – slovesem *отвечать* za что-л. ‘být zodpovědný, postavit se před soud’, dále – okazionálním frazémem *монументальную фотографию снимут (с меня)* ve významu ‘všimnou si (mě), vezmou na vědomí’. Kvůli explikaci frazeologismu se jeho význam zintenzivňuje – ‘velmi vzdálená, nesnesitelná místa vyhnanství, kudy ani slovo a požehnání Boží nedosáhnou’.

Zajímavý je překlad tohoto výrazu do češtiny:

Možná, že mi ho vyměnil ten váš politický kompot a někdo teď udělá v tom klobouku moje monumentku a ještě mě budou kvůli tobě nebo kvůli nějaké jiné kačeně volat k odpovědnosti a odešlou mě *do vzdálených míst*, kde lišky dávají dobrou noc.

Struktura originálu je v českém textu zachována: také se skládá ze dvou částí. Na vzdálenost míst se ukazuje doslova, a explikace autorského frazému a posílení jeho významu jako v originále se uskutečňuje pomocí využití frekvenční české frazeologické jednotky *kde lišky dávají dobrou noc* ('opuštěné, vzdálené místo'; srovn. ruská rčení s blízkým významem: *куда Макар телят не гонял, медвежий угол*).

Tím dochází k adekvátnosti úrovně expresivity kontextu Leskovovy povídky a lidového charakteru řeči, přestože je zde sémantická nepřesnost: ztrácí se význam 'místa vězení, exilu' a dochází k „převodu“ zobrazení z duchovní a náboženské (andělé) sféry do konkrétní živočišné (lišky).

Další varianta tohoto výrazu se vyskytuje v příběhu *Očarováný poutník*:

Для чего это неудобных в Петербурге людей принято отправлять куда-нибудь в *более или менее отдаленные места*, отчего, конечно, происходит убыток казне на их провоз.

Zde se realizuje sémantická dualita frazému, kdy se prolínají dva významy – v aspektu vzdálenosti a rozměru (*менее отдаленные места*) a v aspektu sociálně-právním (*более отдаленные места – для изоляции нежелательных субъектов*; vzdálenějších míst pro izolaci nežádoucích osob). Překlad do češtiny slovo za slovem nevytváří stejný efekt, protože český jazyk postrádá ekvivalentní rčení:

Proč je zvykem dopravovat lidi v Petrohradě nepohodlné někam *do více méně vzdálených míst*, z čehož má zajisté státní pokladna újmu.

Český čtenář vnímá pouze doslovný význam výrazu a pochopení poukázání na vězeňský význam frazému závisí na jazykovém důvtipu čtenáře a jeho historických a kulturních znalostech.

Naše příklady ukazují originalitu každé okazionální varianty dvou frazeologických jednotek N. Leskova, které jsme vybrali z mnoha jiných. Při proměňování frazémů, jazykovém nebo okazionálním, rozšiřuje spisovatel jejich sémantické možnosti, čímž vytváří živé řečové charakteristiky jednotlivých postav. Kvůli různým způsobům transformace – zapojování nových komponentů nebo krácení frazému, návratu k původnímu nefrazeologizovanému (doslovnímu) významu, vytvoření sémantické duality, atd. – mohou být kontextové varianty frazému velmi vzdáleny od původního rčení.

Úloha odborníka, který překládá Leskovův text, je opravdu komplikovaná. Je nutné nejen vidět a cítit frazeologický význam tam, kde to není zcela zřejmé ani pro ruského čtenáře, ale je nutné také najít způsob, jak předat originalitu řeči hrdiny, jeho svéráznou hru se slovem a sémantický, stylistický a dokonce komický efekt, kterého autor v textu dosahuje.

3. Závěr

Projevy jazykové kreativity se vyskytují v různých typech řečové činnosti rodilých mluvčích, a ačkoli se aktivní vědecký zájem o tento problém objevuje teprve na konci 20. – počátku 21. století, samotný jev jazykové hry zdaleka není nový, byl zaznamenán již v dílech A.S. Puškina.

Pokud jde o N.S. Leskova, mělo by se mluvit nejen o kreativě spisovatele, známého mistra stylizace lidové řeči a lidové etymologie, nýbrž také o kreativě jeho hrdinů. Vytváření nových rčení, jejich různé aktualizace a transformace, které jim dávají nové znění, originalitu, expresivitu, zintenzivnění významu apod., se stávají zvláštním znakem, rysem verbálního portréту postavy.

Úžasný cit pro slova a znalost jazyka – spisovného a lidového – dělají díla N.S. Leskova velmi výraznými a zajímavými. Není náhodou, že zahraniční čtenáři rádi sahají po jeho příbězích, které jsou jim k dispozici díky práci překladatelů odvedené na velmi vysoké úrovni.

Přístup českých překladatelů k textu originálu založený na teorii jazykového klíče a funkční podobnosti (V. Mathesia), teorii stylistického sblížení (J. Levého), a různé metody kompenzace vedou ke skvělému výsledku a adekvátnímu převodu povídek nejsložitějšího ruského spisovatele do češtiny.

Literatura

- Kostřica V., 1980, *Próza N.S. Leskova*. Olomouc.
- Mathesius V., 1913, *O problémech českého překladatelství*. Praha: Přehled.
- Stěpanova L., 2007, *Rusko-český frazeologický slovník*. Olomouc.
- Vychodilová Z., 2014, *Problémy překlada českých frazeologizmův na ruský jazyk*, [in:] *Frazeologia a překlad*, red. W. Chlebda. Opole, s. 165–171.
- Алефиренко Н.Ф., 2012, *Когнитивно-дискурсивные механизмы языковой игры в сфере фразеологии*. „Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Філологія. Соціальні комунікації”, т. 25 (64), № 2 (1), с. 71–76.
- Видуэцкая И.П., 1994, *Творчество Н.С. Лескова в контексте русской литературы XIX века : дис. доктора филологических наук*. Москва.
- Влахов С., Флорин С., 1980, *Непереводимое в переводе*. Москва.
- Горячкина М.С., 1963, *Сатира Лескова*. Москва.
- Елистратов В., 2017, *Язык Лескова: послание в XXI век*. „Radio Echo Moskvу” (13.10.2017). Online: <https://echo.msk.ru/blog/govorimporuski/2073230-echo>.
- Игнатъева Т.В., 2012, *Языковая игра в художественной литературе (на материале русской прозы XX века): автореф. дис. ... канд. филол. наук*. Вологда.
- Клишина О.С., 2018, *Персонажи Лескова как историко-этнологические типы: речевое поведение и внешность*. „Штудии”. Online: <http://lit.1september.ru/article>.
- Курганова Е.Б., 2004, *Игровой аспект в современном рекламном тексте : дис. ... канд. филол. наук*. Воронеж.
- Лесков и вокруг: Контексты творчества и состояние современного лесковедения*, 2018, red. Ivo Pospíšil. Brno: Ústav slavistiky FF MU.
- Михальская А.К., Зайцева О.Н., 2018, *Литература: Базовый уровень: 10 класс. В 2 ч. Учебное пособие*. Москва: Дрофа. Online: http://classlit.ru/publ/literatura_19_veka/leskov_n_s/skazy_leskova_jazyk_leskova.
- Мокиенко В.М., 2012, *Фразеология и языковая игра: динамика формы и смысла*, [в:] *Учені записки Таврійського національного університету*

ім. В. І. Вернадського. Філологія. Соціальні комунікації, т. 25 (64), № 2 (1), с. 100–109.

- Николаева Е.К., 2005, *Фразеология рекламы*. „Frazeologické studie” [Bratislava] IV, s. 258–263.
- Н.С. Лесков в пространстве современной филологической мысли. Сборник статей. К 175-летию со дня рождения*, 2010. Москва: ИМЛИ РАН.
- Рецкер Я.И., 2007, *Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода*. 3-е изд. Москва: Р. Валент.
- Санников В., 2002, *Русский язык в зеркале языковой игры*, 2-е изд., испр. и доп. Москва: Языки русской культуры.
- Степанова Л.И., 2012, *Игра и фразеологическая картина мира*, [в:] *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Філологія. Соціальні комунікації*, т. 25 (64), № 2 (1), с. 121–126.
- Столярова И.В., 1978, *В поисках идеала (творчество Н.С. Лескова)*. Ленинград.
- Черногорова Н.П., 2016, *«Иконографические» принципы создания словесных портретов в творчестве Н.С. Лескова (на примерах повести «вцебык» и некоторых произведений из цикла «Праведники»)*. „Филологический аспект”, № 7, с. 6–10.